

Jaan Kaplinski „Seesama meri meis kõigis”

Hiina keel eesti keeles

JAANUS VALK

Idamaade vastu tundis eesti luuletaja ja mõtleja Jaan Kaplinski (1941–2021) alati mitmekülgselt huvi ning see kajastub ta loominguski.¹ Erilisel kohal oli talle kogu elu vältel aga hiina kultuur. Oma 50. sünnipäeva puhul ilmunud usutluses vastab Kaplinski Märt Väljataga (1991: 39) küsimusele, kas juubilari kõikide huvialade seas „on midagi seesugust, mis on rohkem hingelähedane?”, nõnda: „Ma olen pidevalt tegelnud taimedega. Oluline on minu jaoks olnud ka süvenemine zen-buddhismi, see on olnud nagu eneseavastamine. Kui aga oleksin nooruses saanud õppida mõnes korralikus ülikoolis, siis oleksin valinud õppeaineks vast hiina keele. Küllap ka filosoofia.”

Varasest Hiina-huvist annab tunnistust esikkogust „Jäljed allikal” pärit luuletuski:

Du Fu'd lugedes

Kuskil kauges elus
ma oskasin puhuda vilet.

See oli kord, kui kevad tõusis mägedele
ja virsikupuud olid öitsemisest väsimas.

Ma oskasin puhuda vilet.

Tean, kus see oli, ainult mäletan liiga vähe:
mõnd nooti, mõnd õit ja ahvide karjumist
teispool jõge.

Ja see ongi kõik.
(Kaplinski 1965: 22)

Hiina keelt oma peaaineks Kaplinskil kunagi valida ei õnnestunud, küll aga on teada, et 1966. aasta veebruaris hakkasid Pent Nurmekunna (1906–1996) käe all Tartu Riikliku Ülikooli orientalistikakabinetis „klassikalise hiina keele algajate kursusel õppima Jaan Kaplinski ja Linnart Mäll, kes jätkasid õpinguid järgmiselgi aastal” (Kurs 2014: 71). 1960. aastate lõpus hakkas Kaplinski ise klassikalist hiina luulet

¹ Maailmavaatelistest, kultuurilistest ja usundilistest ida mõjudest Kaplinski luules vt Trubon 1991. Ida mõtteviiside osast Kaplinski elus ja loomingus vt Salumets 2016: 113–128 (*chán*), 144–145 (*dào*), 21 ja 198–206 (luule).

eestindama. Esimesed tõlked avaldas 1969. aastal: seesinatse Tängide aja luuletaja Dù Fǔ (杜甫, 712–770) kaks pala ajakirjas Noorus (Dù Fǔ 1969: 69).

1. Kaplinski esimesed Dù Fǔ luule eestindused (1969)

Dù Fǔ on hiina reeglistatud luule kõige suuremaks vormimeistriks peetav luuletaja, keda hinnatakse eriti seetõttu, et ta suutis kõiki vormireegleid järgides kirjutada täiesti loomulikult kõlavat teksti. Kaplinski otsustas oma tõlgetes aga prosoodilise reeglipära püüdlustest loobuda, tema eestindused on saanud vabavärsilised (oma õpetaja Pent Nurmekunna tõlgetest erinevalt). Nooruses ilmunud luuletuste saatesõnas mainib Kaplinski (1969), et „vana hiina kirjakeele lakoonilisus on ületamatu”, sest „luulerida sisaldab pelgalt 4–6 märki”, ja pealegi „on foneetilisest olulisemad semantiliselt ettekirjutused” – mis teda eestindamisel ilmselt mõõdulisest läheneemisest loobuma ajendaski. Samas torkab tõlgetes silma nende süntaktiline eripära: tekstivool koosneb lausemoodustajaist, mis ei kipugi lauset moodustama. Mõlema alltoodud luuletuse tekst jaguneb mõttekriipsudega eraldatud lõikudeks (mõttekriipsu pean vaikimisi katkestust märkivaks). Järgnevalt olen tõlgetes alla jooninud kõik öeldist sisaldavad (ja seega lauselised) lõigud.

Tsüklist „Kaheksa sügisluuletust”, 8

KUNWU – YÜSU – ise looklev tee
 TSEGE tipu põhjanõlv – läheb MEI tiigile
 Lõhnariis – papagoide nokkimata jäänud ivad
 Siniplataan – fööniksipaari vana pesa okstes
Kaunitaridega korjasin rohelist – kevad – rääkides neile
Mägierakutega olin seltsis koos paadis – hilja ööni
Kirev pintsel kord muiste rikkus ilmakorda
 Pea valge – loen värssse – unistades – kurvalt noruspäi²

Päeval pärast külma toidu aega paadis kirjutatud

Kaunis hommik – vägisi joon – toit tundub külm
 Pingi najal – hüljatuna – faasanimüts peas
 Kevadised veed – paat otsekui taevalael liugleb
Vanuigi lilli nagu hämu läbi vaatan
 Kui ilus ilus – liblikaid laperdab üle paadikatte
 Laastkerged ulpivad kalakajakad kiirel vool

² Algupäränd: „昆吾御宿自逶迤，紫閣峰陰入漢陂。香稻啄餘鸚鵡粒，碧梧棲老鳳皇枝。佳人拾翠春相問，仙侶同舟晚更移。綵筆昔遊干氣象，白頭吟望苦低垂。”《秋興八首 其八》 杜甫 (Dù Fǔ 2016a) Sama luuletuse hilisem tõlge leidub teoses Dù Fǔ, Lǐ Bái 1985: 55–56.

Valged pilved – tumedad mäed – kaugemale kaugest
Muremeel piidleb otse põhja kus on TŠANGAN³
 (Kaplinski 1969)

Umbes pooled moodustajad on öeldiseta: kasutatud on asündeetiliselt ehk sidendita rinnastatud nimisõnafaase („KUNWU – YÜSU – ise looklev tee”), vaeglauselisi hüüatusi („Kui ilus ilus”), konverbitarindeid („rääkides neile”), absoluuttarindeid („faasanimüts peas”) jms. Öeldisega lõikude külge neid enamasti liita ei anna (nt *, „Kaunis hommik vägisi joon”), võimalik on see ainult värssides „Mägi-erakutega olin seltsis koos paadis hilja ööni” (kuigi sõnajärge annaks parandada) ja „Pea valge, loen värse, unistades kurvalt noruspäi” (täiuslikult moodustatud lause), samuti mööndustega värsis „TSEGE tipu põhjanõlv läheb MEI tiigile” (kui eelnevat nimisõnafaasi järgneva verbifraasi alusena tõlgendada).

Hiina luule värssistuses on lauseehitusel oluline osa. Nimelt ei piisa meetriliselt õigesti vormistatud värssi jaoks silbiarvu korrastamisest, oluline on värssi sees saavutada süntaktilise liigenduse korrapära, mis näiteks algupärandi seitsesilbikutel nõuab rühmitumist $[[2+2]+[2+1]]$ või $[[2+2]+[1+2]]$ kaupa.⁴ Kaplinskil on hiina algupäranditega võrreldes meetrumit loov prosoodilis-süntaktiline põhimõte pea-aegu äärmuseni viidud: luuleread mitte ainult ei jagune nn vahetuteks moodustajateks, vaid õigupoolest on jagunemine nii sügav, et neist moodustajatest terviklauseid enam ei moodustugi, need on muudetud lausekatketeks. Kirjas aitab seda esile tuua rohke mõttekriipsude tarvituse, mis sellises olukorras on juba paratamatu valik. Nii jõuamegi Kaplinski (1960.–1980. aastate) hiina eestinduste keele ühe iseloomulikuma omaduseni: nimelt asüntaktilisuseni.

2. Kaplinski 1970–ndate omaluule

Kuigi selline asüntaktiline vorm ei ole kindlakujuline, saati kinnisvormiline, ilmus täpselt seda tüüpi lausestus täiesti näppu peale pandaval kujul Kaplinski oma algupärasesse luulessegi. Esimesi häid näiteid leidub 1974. aasta Loomingus (Kaplinski 1974; öeldisega lõigud on osunduses alla joonitud):

Merivälja – luule lähedal või kaugel
 selg valus – vedasid kaks tonni briketti
 pimedani kauemgi – tuba ikka jahe
 hääleta Soome TV – poisid joonistavad traktoreid

³ Algupärand: 佳辰強飲食猶寒，隱几蕭條帶鶻冠。春水船如天上坐，老年花似霧中看。娟娟戲蝶過閒幔，片片輕鷗下急湍。雲白山青萬餘里，愁看直北是長安。
 《小寒食舟中作》 杜甫 (Dù Fǔ 2016b) Sama luuletuse hilisem tõlge leidub teoses Dù Fǔ, Lǐ Bái 1985: 57–58.

⁴ Dù Fǔ teise pala algupärandis (Dù Fǔ 2016b) liigenduvad värssid näiteks järgmiselt:
 ||佳辰|強飲|食|猶寒，||隱几|蕭條|帶|鶻冠。||春水|船如|天上|坐，||老年|花似|霧中|看。||
 ||娟娟|戲蝶|過|閒幔，||片片|輕鷗|下|急湍。||雲白|山青|萬餘|里，||愁看|直北|是|長安。||
 Hiina luule värsside liigenduse kohta vt Féng 2018 [2015]: 192–216 ja Féng 2020 [2016].

õunapuud lumi vaikus – meri kaugel kaugel
 nagu luule – mure tuleb mure järel
talvemantlit pole – Tiia saapad katki
 selg valus – nuuskad musta tolmu
lülitad pumba sisse – mõtled ikka
mida hiinalikku-tiibetlikku on sumeri keeles
 tulles keldrist – sirutad selga
 selle mõtte toel – teise aja ilma poole

Valdav osa luuletustest koosneb parataktilistest (st sidenditega ühendamata, grammatiliselt sidumata) lõikudest, mis kirjapildis on taas enamasti mõttekriipsudega eraldatud (nt „Merivälja – luule lähedal või kaugel”). Lauselisi löike on tekstis üheksa: kõik on vormiliselt isikulises tegumoes, üheselt määratletava semantilise subjektiga on aga ainult neli („poisid joonistavad traktoreid”, „mure tuleb mure järel”, „talvemantlit pole”, „mida hiinalikku-tiibetlikku on sumeri keeles”), kuna viiel juhul viitab lausuja enesele 2. pöörde verbivormidega, mida võib tõlgendada üldisikuliseltki (luuletuse lüüriline mina jätab endast kõrvaltvaataja mulje: „vedasid kaks tonni briketti”, „nuuskad musta tolmu”, „lülitad pumba sisse”, „mõtled ikka”, „sirutad selga”). Kuigi kirjeldatakse konkreetset olukorda, püütakse väljenduses konkreetstust vältida, või pigem ületada. Näiteks ajaliselt mõjub sündmustik ebamääraselt habitaalsena (s.o tegevuse harjumuspärasust väljendavalt, nt „mõtled ikka”) ning lauses „talvemantlit pole” ei väljendata vormiliselt valdajat, kel seda talvemantlit pole (sisulist arusaamist see muidugi ei takista).⁵

Kas Kaplinski proovis eesti keeles kirjutada nagu oma hiina eestindustes? Iga tahes erineb see lausumisviis selgesti Kaplinski luulest 1960. aastatel, mil ta hiina luule eestindamist alustanud ei olnud ja kus ta kasutas valdavalt katkestusteta voolavaid täislauseid (nt eelosundatud palas „Du Fu’d lugesdes”). Vähesel määral oli tema varasemas luules olnud sina-vormis lausujaga luuletusi („*Kraavid täis vett”, „*Valgatabalve”), meie-vormis luuletusi („*Mehed laulsid vankrite kõrval”, „*Me peame ju väga tasa käima”, „*Meie varjud on väga pikad”) ning *da*-tegevusnimes luuletusi („*Ainult kaasa minna”) (Kaplinski 2000: 183, 225, 251, 256–257, 258, 263). Üksikutesse paladesse oli eksinud mõni lünkklausegi (väljajätteline, elliptiline lause).

Värsitehniliselt oli Kaplinski 1960-ndate luules enam-vähem pooleks luuletusi, kus esines siirdeid ja kus neid ei esinenud. Siire on teadupärast lauseüksuste (fraasid, (osa)laused) ja värsiüksuste (värsitaktid, (osa)värsid) piiride ühtimatus. See on näiteks ameerika (ja sealsel eeskujul eestigi) vabavärsi üks lemmiktehnikaid. Seevastu hiina luules, kus meetrilisus saavutatakse korrastatud fraaside ja (osa)lausete kaudu, siiret olemuslikult ei esine.

⁵ Kõikide nende joonte koosmõjul tundub, et ei kirjeldata ühekordset, ainulaadset sündmust, vaid sama tegevus toimub päevast päeva, luuletaja vaatleb väljastpoolt ennast tühistes argitalitustes oravana rattas sahmerdavat. Talvemantli puudumine on kuidagi igikestev ja kõikehõlmav.

2.1. „Seesama meri meis kõigis” (loodud 1970–1972)

Kaplinski 1970. aastate loomingus tuleb aga esile „minimalistlik lühivorm, kus värsist kui omaette rütmilisest tervikust enam ei saagi rääkida” elik „graafiline torn”, nagu Hasso Krull (2000: 935–939) seda ühe Kaplinski „nelja põhilise luuletusetüübina” kirjeldab ja nimetab (neid põhitüüpe ise ajaliselt paigutamata). Need lühikeste ridadega palad, millest esimesed ilmusid 1973. aasta Loomingu valikus (Kaplinski 1973),⁶ seejärel 1976. aasta Loomingu valikus „Seesama meri meis kõigis” (Kaplinski 1976a) ja luulekogus „Uute kivide kasvamine” (Kaplinski 1977),⁷ paistavad tõesti silma oma sireda ja sihvaka kirjaliku kuju poolest. Need olevat inspireeritud (välis)leedu luuletaja ja filmitegija Jonas Mekase (1922–2019) luulest (Salumets 2016: 21–22). Mekase veidi varem ilmunud luulekogus „Üksiksõnad” (Mekas 1967)⁸ ongi pealkirjale vastavalt igal real ainult üks sõna.

Luuletused ilmusid loomisest tunduvalt hiljem. Luulekogu varase masinakirjas ja parandustega käsikirja tiitlilt (EKM EKLA, f 424, m 52:3, l 1)⁹ selgub, et „Seesama meri meis kõigis” oli algselt terve luulekogu pealkiri, alapealkirjaks „n luuletust 1970–1972” ja kirjutamiskohaks „Tartu–Veskimõisa”; sealsamas on esialgne pealkiri maha tõmmatud ja asendatud lõplikuga: „Uute kivide kasvamine”. Märgistus „n” viitab arusaadavalt luuletuste hulga esialgsele lahtisusele, käsikiri ise sisaldab 65 pala, paljudes on tehtud pliiatsiga muudatusi, sealjuures on hiljem raamatus kaks pala kokku liidetud (m 52:3, l 5) ning ühest palast tagumine pool järgmisega liidetud ja esimene pool maha kriipsutatud (m 52:3, l 42).¹⁰ Seega on lõplike redaktsioonide järgi käsikirjas 63 pala, mis annaks iseenesest kenasti tervikliku luulekogu mõõdu välja. Kogu käsikiri on ühes loomelaadis.

Hilisem masinakirjas käsikiri „Uute kivide kasvamine. 64 luuletust 1970–1972” (m 52:4) sisaldab ühe pala rohkem. Luuletuste sõnastuses esineb varasemaga võrreldes erinevusi, käsikirjas endas parandusi juurde tehtud ei ole. Lisaks on valik löödud kahte lehte: 40 pala on võetud lõppvalikusse, 24 jäetud välja. Väljajäetud luuletuste hulgas on see üks, mida varasemas käsikirjas ei olnud (m 52:4, l B4). Raamatuna trükkis ilmunud valikus on kaks luuletust kokku liidetud (m 52:4, l A4–A5) ning lisaks on raamatusse võetud üks esialgu välja jäetuks arvestatud pala (m 52:4, l B13), seega on avaldamata jäänud 23 luuletust.

Lõpuks pealkirja „Uute kivide kasvamine” all 1977. aastal ilmunud raamatust moodustab algsest käsikirjast pärit 40 pala ainult ühe osa, nimelt sarja „Seesama meri meis kõigis. 1970–1972”, kuna ettepoole on lisatud „Meel unus mägede taha.

⁶ Nende ja teiste sarnaste kirjutusaega käsikirjadest täpselt tuvastada ei saa, aga asendist 1958.–1988. aasta loomingut sisaldavas kaustas võib oletada 1960. ja 1970. aastate kümnendivahetust (EKM EKLA, f 424, m 46:6, l 76–77, 89–91, 93–94).

⁷ Sinna jõudis eespool vaadeldud Merivälja-luuletuski.

⁸ Valik luulekogu palasid on kättesaadav aadressil <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/mekas/vienzodz.htm>

⁹ Edaspidi on sama fondi allikatele viidatud üksnes mapi- ja lehenumbriaga.

¹⁰ Mahatõmmatud poolest on osa sõnastust („ilmuvad uued / „Eesti Loodused” / „Loomingud”) edasi kandunud ühte sarja „Minul on pilliroost tiivad” luuletusse. Vt Kaplinski 1977: 82.

1956–1959” ning tahapoole „Minul on pilliroost tiivad. 1971–1974”. Et need on laadilt erinevad, keskendub sinne käsitus ainult sarjale „Seesama meri meis kõigis”.

2.1.1. Sarja „Seesama meri meis kõigis” lausestus

Sarjas „Seesama meri meis kõigis” oma täiuse saavutanud „graafilised tornid” on kõige murrangulisemad lausestuse tasandil. Terved luuletused koosnevad tekstivoolust, kus eesti keele grammatika järgi täislauseid ei moodustugi.¹¹

Tint veel
kuivamata
leiva-
kannikas veel
järel

ja kevad
käes
ja möödas

värvid
kasvamas
ikka jälle
põlenud
õnnelikele
tiibadele

mis ei
tea kas nad
on
filosoofi
või
liblika
omad

(Kaplinski 1977: 37)¹²

Eritluse tarvis olen leidnud luuletuste nn esmased moodustajad, olles jaganud tekstivoolu katkestusest katkestuseni ulatuvateks lõikudeks. Tuginenud olen siin tekstide süntaktilisele struktuurile, abi ei ole luuletuste ridadesse-salmidesse jaotusest, mis lauseehitust ei järgi ja katkestab teksti äärmuslikul määral, ega kirjavahe-märgistusest, mis puudub täielikult. Katkestused on need kohad, misjärel tekstivoolu ei ole enam mõeldav ühe ja sama (osa)lausena jätkata. Näiteks lõiku „tint veel

¹¹ Erinedes sellistena Jonas Mekase luulestki.

¹² Edaspidi on käsitletud kogumikule viidatud üksnes leheküljenumbri- ja arhiiviviidete kõrval siiski täiskujul.

kuivamata leivakannikas”, mis sisaldab kaht nominatiivis käändsõna („tint” ja „leivakannikas”), oleks hädapärast võimalik pidada öeldistäitelauseks („tint” oleks siis alus ja „leivakannikas” öeldistäide), kui aga lõiku pikendada kujule „tint veel kuivamata leivakannikas veel järel”, kus on juba omakorda kolm määrust („veel”, „veel”, „järel”), siis on selge, et kuskil on katkestus, olenemata seigast, et kumbki lõik täislauset ei moodustagi, vaid need osutuvad lünklauseteks: „tint [on] veel kuivamata” ja „leivakannikas [on] veel järel”.

Eritluse käigus kujunesid välja järgmised esmaste moodustajate kategooriad:

- 1) (osa)laused (lihtlaused, põimlausete pealaused ning rindosalaused; nt „suure musta siilina laskub igavik alla orgu”, lk 53),
- 2) rinnastussuhtes konverbitarindid (nt „tahtmatagi et...”, lk 47),
- 3) (iseseisva öeldisena) infinitiivitarindid (nt „kirjutada midagi midagi muud”, lk 72),
- 4) lünklaused (nt „jäämõõgaga löödud igäüks oma aluspõhjast lahti”, lk 35),
- 5) vaeglaused (nt „tere”, lk 60),
- 6) nimisõnafraasid (nt „tohtu tuul mis...”, lk 69), sealhulgas ütted (nt „isamaa”, lk 75),
- 7) (viimastest eraldi välja toodavalt) nominalisatsioonid (nt „kirjude tiibade laperdamine mille...”, lk 66).

Loetelu on kirju, aga ammendav. Et piirdun selguse huvides ainult esmaste moodustajatega, jäävad vaatluse alt välja absoluuttarindid, kõrvallaused jt alistatud moodustajad.

Üldisest nimisõnafraasi kategooriast olen lahutanud nominalisatsioonid (kategooria hõlmab materjalis tegusõnade *mine*-vorme ja üht lisajuhtumit¹³), kuna suhteliselt kõrge lauselisusastme tõttu on neil sarjas eriline osa. On vahe, kas nimisõnafraasiks on „külm päike”, „talvekuu palav lumi” ja „Salaspils” (lk 73) või „uute kivide kasvamine sahalehtedesse” (lk 41) ja „kõigi kaarte tuulte tuksumine südame purjedes” (lk 50). Täpsustada tuleb, et muud (käändsõnalikumad) verbituletised, nagu „koputus” või „küsimus”, olen pannud ikkagi üldise nimisõnafraasi kategooriasse.

Tavapäraselt on eesti keele kirjeldustes lünklauseteks loetud muu hulgas välja jäetud alusega isikulises tegumoes öeldisega laused, olenemata asjaolust, et öeldise pöördelõpud vähemalt kindla kõneviisi jaatuses isikut väljendavad. Kõige ajakohasemas „Eesti grammatikaski” näikse ühelt poolt seda vaadet pooldatavat (EG 2023: 616), teisel aga mööndakse võimalust, et „[g]rammatilise ellipsina ei käsitata 1. ja 2. isiku pronoomeni puudumist subjekti positsioonis, sest subjektsikut väljendab verbi isikuvorm, nt *Lähnen koju. Käisime eile teatris. Vii see praht siit ära!*” (EG 2023: 812). Oma käsituses ma sedasorti aluse väljajätmist lünklause üheks tingimuseks samuti ei arvesta ja seega „Mõtlen, järelikult olen olemas” tüüpi lauseid lünklauseteks ei loe. Eesti keel sarnaneb ses suhtes pigem ladina või itaalia keelega

¹³ See on dünaamiliselt mõjuv „lendkala üleslend raamatust” (lk 58).

(kus öeldise pöördelõppude kõrval aluse märkimiseks asesõnade kasutamine on pleonasm) kui prantsuse või inglise keelega (kus keel neid nõuab).

Täislausete asendis ja rollis on eeltoodud luuletuses esmaste moodustajate hulgas viis lünklauset, ainult üks kõrvallause hakkab nimisõnafraasi laiendina hargnema („tiibadele mis ei tea kas nad on...”).

- LÜNKL Tint Ø¹⁴ [= on] veel / kuivamata /
 LÜNKL leiva- / kannikas Ø [= on] veel / järel //
 LÜNKL ja kevad / Ø [= on] käes /
 LÜNKL ja Ø [= ta on] möödas //
 LÜNKL värvid / Ø [= on] kasvamas / ikka jälle / põlenud / õnnelikele / tiibadele
 // (mis ei / tea (kas nad / on / filosoofi / või / liblika / omad)) (lk 37)

Järgnevalt toon mõned mitmekesisuse taotlusega nopitud lisanäited; iga pala ees on selle esmaste moodustajate koosseis.

Kaks infinitiivitarindit ja üks täislause:

- INF Olla / Ikaros /
 INF kukkuda / lõõskavi tiivu / tulika- / tulle (mis // vallutab / tagasi / sinu /
 nimetu / pärismaa) //
 TÄISL mõni väil / mõni saar / mõni utoopia // saab / endale su / nime (lk 46)

Kaks lünklauset ja üks rinnastussuhtes konverbitarind:

- LÜNKL Mesilased Ø [= on] / läbi / päikesepaiste // tõusev / tantsiv / laskuv / tolm //
 LÜNKL viiv / olemist Ø [= on] / silmini / rõõmu / täis //
 KONV Ø [= sinu] tahtmatagi / (et / igaüks / loeks su / pilgust / luuletuse / lõpuni)
 (lk 47)

Kuus lünklauset, neli nimisõnafraasi:

- LÜNKL Öö / Ø [= on] ümber maja /
 NP koputus / munakoorele / seest- / või / väljastpoolt //
 LÜNKL muna Ø [= on] munas /
 LÜNKL suurem / Ø [= on] väiksemas //
 NP unes kustuv / lävepakk /
 LÜNKL maailm / Ø [= on] munas /
 LÜNKL tähed Ø [= on] toas /
 NP Ott /

¹⁴ Luulesarja palades kirjavahemärgistust ei kasutata, siinsetes näidetes tähistab kaldkriips rea-vahetust, kaksikkaldkriips salvide vahet, „Ø” väljajätet, nurksulgudes on lünka täitma kujutletav sõna, ümarsulgudes on alistussuhtes tekstiosa (kõrvallausead, absoluuttarindid jms). Lühendid on lahti seletatud artikli lõpus.

NP Maarja / (sõrm suus) / (karu kaisus) //¹⁵
 LÜNKL katuste kohal Ø [= on] / Orion / mõõgaga (lk 54)

Neli vaeglause, kolm täislause, üks lünklause:

VAEGL Tere /
 VAEGL head aega /
 VAEGL tänan //¹⁶
 VAEGL hästi //
 TÄISL sõlmi / katkenud / kinganöör //
 TÄISL kustuta tuli //
 TÄISL unusta / südametunnistus / (märkamata / asendumas / sidekoega) //
 LÜNKL kaugel Ø [= on] / hääbuv / Võhandu / Tamula järv (lk 60)

Üks(-kaks?) lünklause(t) ja üks nominalisatsioon:

LÜNKL (Pimedus / veel / pimedam / algusest / saadik)¹⁷ // Ø [= on] tulvamas üles / lapse / silmade / põhjast / maailma / öö // (kus / Tallinna / tuled / ei / ulatu / kuskile) //
 NOM musta leegi / tasane / hingamine / meie kolmes / tillukeses / mustas / südames (lk 62)

Üks aluse esiletõstega täislause, kaks nimisõnafraasi:

TÄISL Kas ikka / on / pori see (kes / astub / viimasena oma / jäljisse / tagasi) //
 NP küsimus / (mis / küsisid / kord) //
 NP vastus (mis / voolab su / täis / õhuna / liivana / ööna) (lk 74)

Neli infinitiivitarindit, kaks nimisõnafraasi (neist üks või mõlemad üttena), üks täislause:

INF (Juues / maaakevett) / tasakesi / paisuda //¹⁸
 INF paisuda //

¹⁵ „Sõrm suus” ja „karu kaisus” on alistuvad absoluuttarindid.

¹⁶ Seda saaks tõlgendada öeldisena, kuid see toimib pigem vaeglause (algselt predikatiivne „tänan” käitub pelga partiklina, nagu algselt lauseline „aita, jumal” partiklina „aitüma”).

¹⁷ Pööratud sõnajärje „tulvamas üles lapse silmade põhjast” (mitte „lapse silmade põhjast tulvamas üles”) tõttu tõlgendatav veidi ebatavalise luulelise absoluuttarindina, mis alistub järgneva lünklause alusele „öö” (võimalik tõlgendus: öö, [mis on] pimedast pimedam, tulvab üles). Teisiti tõlgendatav eraldi lünklausena.

¹⁸ Seda konverbitarindit on siin tõlgendatud vormilt ja sisult järgmisele infinitiivitarindile alistuvana („juues paisuda” = ’joomise teel paisuda’), kuigi tuleb mõelda, et luuletuse kuluga sobiks paremini rinnastatud suhe: paisumist ei teadvustata, saati tähtsustata joomise tulemusena.

NP (ÜTE?)	kuremarjad / kullakesed / ¹⁹
INF	punapõsi / pilvepiirilt / oma mätta / otsast / hüüda / alla orgu //
TÄISL	ilus oled
NP (ÜTE)	isamaa //
INF	sügise / ja marjanaiste / vastu / naerda / sedasama // raudset / jõhvika- / naeratust (lk 75)

Kui luulesarja „Seesama meri meis kõigis” kõik 40 pala sedasi esmasteks moodustajateks jagada, saab neid kokku 201 (seega keskmiselt on palas viis esmast moodustajat). Kui tavaliselt (nt eelosundatud palas „Du Fu’d lugedes”) oleks sellisteks üksusteks valdavas osas täislaused, siis siin on neid ainult 26 (13%). Arvukuse järjekorras jagunevad luuletuste esmased moodustajad järgmiselt:

- 1) lünklaused – 103 (51%);
- 2) nimisõnafraasid – 46 (23%),
üte – 5(6?) (2–3%);
- 3) täislaused (lihtlaused, põimlausete pealaused ning rindosalaused) – 26 (13%);
- 4) infinitiivitarindid – 12 (6%),
da-infinitiivitarindid – 10 (5%),
ma-infinitiivitarindid – 2 (1%);
- 5) nominalisatsioonid – 8 (4%),
mine-vormiga – 7 (3%);
- 6) vaeglaused – 4 (2%);
- 7) rinnastussuhtes konverbitarindid – 2 (1%).

Loetelust selgub, et Kaplinski „Seesama meri meis kõigis” on valdavalt lünklausete luule, lisaks eri määral nimisõnafraaside, infinitiivitarindite ja nominalisatsioonide luule. (Huvitaval kombel peetakse viimaseid pahatihti paberlikeks, seostatakse sageli kantseliidiga, Kaplinski toob aga esile nende poeetilise külje.)

2.1.2. Sarja „Seesama meri meis kõigis” vormivalikud

Lünklaused ja teised vähema lauselisusega moodustajad ei ole Kaplinski erilisteks lemmikuteks aga niisama. Toda Jorge Luis Borgese esseest tuntud fiktiivset hiina entsüklopeediat „Helde teadmise Taevalik kogu” meenutavat luuletuste esmaste moodustajate nimekirja ühendab verbi pöördeliste vormide vältimine, mida on omakorda vaja saavutamaks morfoloogilise tähenduse ebatäielikkust (aja ja isikuga sidumatust) ning seega avaramat mõtet, näiteks:

Tint veel / kuivamata / leiva- / kannikas veel / järel // ja kevad / käes / ja möödas // värvid / kasvamas / ikka jälle / põlenud / õnnelikele / tiibadele // mis ei / tea kas nad / on / filosoofi / või / liblika / omad (lk 37).

¹⁹ Nimisõnafraasi laiendi ja põhja inversioon nagu vahel kõnetusel või regilaulus (seal paisumise seaduse tõttu, mis nõuab pikemate sõnade värsilõppu paigutamist).

Öeldiste rolli täidavad ning nende raskust kannavad *ma*-tegevusnime käändevormid („kuivamata”, „kasvamas”) ja mitmesugused määrused („järel”, „käs”, „möödas”). Luuletuses on kaks pöördelises vormis tegusõna („ei tea” ja „on”), kuid mõlemad esinevad nimisõnafraasi alla kuuluvas laiendis ja lausungit seega lauselisemaks ei tee. Ajavormi ei väljendata luuletuses üldse, ainult aspekti: sündmus või seisund on kas lõpetamata („kuivamata”, „järel”), lõpetatud („põlenud”, „möödas”) või kestav („kasvamas”, „käs”). Eesti keelele selline väljendusviis kõige omasem ei ole, see on täielik hiina keel – täpsemalt nüüdishiina keel.

2.1.2.1. Hiina keele aspektide kohta

Nüüdishiina keeles väljendabki tegusõna, mis on üldiselt kõneviisis, tegumoes, ajas, pöördes ja kõiges muus muutumatu, ainult aspekti. Vanahiina ja klassikalises kirjakeeles oli tegusõna päris muutumatu; esimesi aspekti grammatilise väljendamise sugemeid hakkab hiina keelde ilmuma Tángide (618–907) ja Viie Dünastia ajal (907–960) ning aspektitunnusteks grammatiseeruvad need vormid Sòngide ajal (960–1279) (Zhōu 2018: 665–667).

Nüüdishiina ühiskeeles on verbitüvele lisatava aspektitunnusega (动态助词 *dòngtài zhùcí*) väljendatavad järgmised aspektid:

- 1) perfektiiv (完成体 *wánchéngtǐ*), tunnuseks ~了 *-le*, mis on arenenud täistähendusega verbist 了 *liǎo* 'lõpetama' ning väljendab situatsiooni lõpetatust (Zhōu 2018: 108);
- 2) duratiiv (持续体 *chíxùtǐ*), tunnuseks ~着 (著) *-zhe* täistähendusega verbist 著 *zhuó* 'peale/külge/juurde panema', väljendab seisundi kestvust (Zhōu 2018: 113);
- 3) progressiiv (进行体 *jìnxíngtǐ*), tunnuseks seesama ~着 *-zhe*, väljendab sündmuse parajasti toimumas olekut (Zhōu 2018: 117);
- 4) eksperientaal (经历体 *jīnglìtǐ*), tunnuseks ~过 (過) *-guo* täistähendusega verbist 过 *guò* 'mööda/läbi/üle minema', väljendab situatsiooni varasemat toimumist ja seejärgset katkemist (Zhōu 2018: 118).

Teema võtab Meichun Liu (2015: 288) oma aspektikäsitles kokku sedasi (seostades perfektiiviga eksperientaali ning ühendades imperfektiiviks progressiivi ja duratiivi): „Erinevalt inglise keelest puudub hiina keeles grammatiseerunud aegade märkimine ning ei eristata sündmuse aja erinevusi tegusõna vormiga; ometigi kasutab hiina keel aredaid aspektitunnuseid sündmuse perfektiivse ja imperfektiivse vaatluspunkti märkimiseks.”

Jerry Norman (2008 [1988]: 163–164) seevastu käsitleb hiina imperfektiivide aspektitunnuseta vormina, kusjuures oluline on tema sõnul silmas pidada, et imperfektiivis verb „ei tarvitse tähendada, et tegevust ei lõpetatud; pigem osutab see [vorm], et lõpetatus ei ole lauses oluline küsimus. [...] Perfektiivi võib ses mõttes kirjeldada aspektivastanduste markeeritud poolena, et ta osutab selgesõnaliselt, kas tegevus jõudis lõpetatuseni või ei [jaatuses järeltõlga, et lõpetatuseni jõuti, ning eituses, et ei jõutud]; imperfektiiv jätab küsimuse lihtsalt lahtiseks.”

Hiina keeles on kõik sõnaliigid ja lauseliikmed äärmiselt vormivaesed. Kui aga keskenduda Kaplinskiga seoses erilist huvi pakkuvale sõnaliigile – tegusõnale –, täpsemalt lause tuumaks olevale öeldisele, ning püüda hiina lauseid eesti tõlkes edastada ainult aspekti, mitte aega väljendades, võiks need kõlada kuidagi nõnda viisi (ülakomade vahel on loomulik, jutumärkides nn kalkatõlge; hoidumaks lugejat artikli teemasse puutumatute pisierisustega segadusse ajamast, on fookusesse võetud verbid ning muus osas on kalkatõlget jälgitavuse huvides loomulikule tõlkele lähendatud; alla on joonitud aspektitunnused):

- (1) 他喝了一瓶啤酒。 *Tā hēle yī píng píjiǔ.*
'Ta jõi pudeli õlut.' / 'Ta oli joonud pudeli õlut.'
„Ta joonud pudeli õlut.”
- (2) 你听了一定会笑死。 *Nǐ tīngle yīdìng huì xiàosǐ.*
'Sa naerad ennast surnuks, kui seda kuuled.' / 'Sa hirnuks seda kuuldes ennast herneks.'
„Sa kuulnuna kindlasti ennast surnuks naerma.”
- (3) 你吃过北京烤鸭吗？ *Nǐ chīguo Běijīng kāoyā ma?*
'Kas sa Pekingi parti oled kunagi söönud?' / 'Kas sa Pekingi parti olid kunagi söönud?'
„Kas sa Pekingi parti söönud?”
- (4) 窗户开着呢。 *Chuānghu kāizhe ne.*
'Aken on lahti.' / 'Aken oli lahti.'
„Aken avatud.”
- (5) 下着雨呢。 *Xiàzhe yǔ ne.*
'Sajab vihma.' / 'Sadab vihma.'
„Vihma sadamas.”
- (6) 他经常躺着看书。 *Tā jīngcháng tǎngzhe kànshū.*
'Ta loeb tavaliselt pikutades.' / 'Ta luges tavaliselt pikutades.'
„Ta tavaliselt pikutades lugeja.”

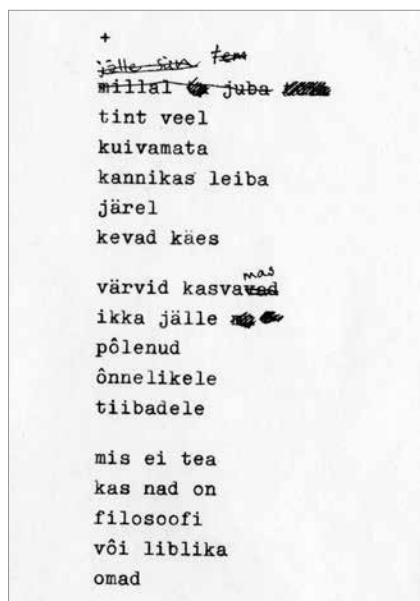
Igas lauses on väljendatud mõne verbi aspekt, kuid märkimata on aeg. Eesti loomulikus tõlkes sõltub ajavormi valik lause esinemiskontekstist (kas jutustatakse minevikusündmusest, tulevikuplaanidest; millised ajamäärsõnad on eespool jms), ehkki vahel saab üsna kindlalt otsustada juba lause enese põhjal.

Eesti kalkatõlgetes tuli aspektitunnuseta tegusõnadega ajatunnuste vältimiseks samuti midagi teha. Näiteks oldaks loomulikus eestinduses sunnitud öeldise 看书 *kànshū* 'luge-' puhul kindlasti aega (ja kõneviisigi) väljendama: *loeb*, *luges*, *lugevat*, *lugenuks*, seevastu tingliku hädalahendusena valitud *lugeja* võimaldab väljätteilisena seda vältida: „Ø [= on] lugeja”, „Ø [= oli] lugeja”, „Ø [= olevat] lugeja”, „Ø [= olnuks] lugeja” jms.

Paratamatult kõlab sedasi kasutatud *ja*-vorm habituaalselt ja *ma*-vorm ingressiivselt (tegevuse algust väljendavalt), mis samuti aspektide kilda kuuluvad. Seesugune ainult aspekti märkima vaevuv keel kõlab aga üsna kaplinskilikult. Või õigetpidi mõistes, ilmselt seesugune keel ongi Kaplinski siin käsitletavale kirjutuslaadile eeskujuks olnud.

2.1.3. Sarja „Seesama meri meis kõigis” verbivormistik

Käsitirjade redaktsioonidest on paista selge pöördeliste vormide mittepöördeliseks parandamise suundumus, ja mitte ainult pealausetes, näiteks: „külm on / öö on / elu / mõtleb / ainult / kesta” → „külm / öö / elu mõte / vaid kesta”²⁰ (EKM EKLA, f 424, m 52:3, l 15; m 52:4, l 14; Kaplinski 1977: 69); „vete suur / kokkusaamise / rõõm / kustutab / luuletused ja / leegid” → „luuletused ja / leegid / kustumas / vete suures / kokkusaamise / rõõmus” (m 52:3, l 14; m 52:4, l 13; Kaplinski 1977: 70).

Pilt 1. Näide Jaan Kaplinski luulekogu „Seesama meri meis kõigis. n luuletust 1970–1972” varasema käsikirja lehest (EKM EKLA, f 424, m 52:3, l 2).

Samuti: „aga minu / meie / tuhk rändab / vetega / sajandite vihmaga / tagasi-pöördumata / kaasa / tagasi” → „sinu / meie / tuhk mis rändab / vetega / sajandite vihmaga / tagasipöördumata / kaasa / tagasi” → „sinu / meie / tuhk rännus voolama / vetega / sajandite vihmaga / tagasipöördumata / kaasa / tagasi” → „sinu / meie / tuhk rändamas / vetega / sajandite vihmaga / tagasipöördumata / kaasa” (m 52:3, l 42; m 52:4, l A28) → „sinu / meie tuhk / rändama / vetega / sajandite vihmaga / tagasipöördumata / kaasa” (lk 39).

Samuti: „kuni valged / ja / mustad / tiivad / sulavad ühte / silmapiiril / silmade all” → „valgete / ja / mustade / tiibade / ühtesulamiseni / silmapiiril / silmade all” (m 52:3, l 51; m 52:4, l A35) → „valgete / ja / mustade / tiibade / ühte- / sulamiseni / silma- / piiril / silmade / all” (lk 45).

²⁰ Parandused on tehtud pliiatsiga masinakirjas käsikirja juurde.

Nagu näha, on vahel isegi sõnaliiki vahetatud: tegusõna asemele nimisõna („mõt-
leb” → „mõte”; „rändab” → „rännus”; „sulavad ühte” → „ühtesulamiseni”).

Alati ei ole mittepöördelise vormi juurde jõudmine visade ponnistuste kiuste õnnestunud, näiteks: „seitsmenda luku / taga säutsub / üks linnuhääl / millestki muust” → „üks linnuhääl / seitsmenda luku / taga säutsuv / millestki muust” (m 52:3, l 11) → „üks linnuhääl / seitsmenda luku / taga säutsumas / millestki muust” (m 52:4, l A9) → „seitsmenda luku / taga säutsub / üks linnuhääl / millestki muust” (lk 44).

Samuti: „suure halli / käsikivi / veeretab / üle meie / lehekuutuul” → „suur hall / käsikivi / veeremas / üle meie / lehekuu- / tuules” → „kas sellesama / suure halli / käsikivi / on / veeretanud / üle meie / lehekuu- / tuul” (m 52:3, l 38) → „suur hall / käsikivi / veeremas / üle meie / lehekuu- / tuules” (m 52:4, l A27) → „ikka selle- / sama suure / halli / käsikivi / veeretab üle / meie / lehe- / kuutuul” (lk 40).

Esiteks on pöördelised ja mittepöördelised vormid erineva tähendusega ning teiseks esinevad lauses eri asendis. Kui vormi vahetada tahta, tuleb sageli muuta sõnajärgegi. See aga ei pruugi luuletuse teatestruktuuri loogikaga sobida. Luuletuses võib iga sõna järjekord oluline olla – eriti sellises „enterluule eelkäijas”, kus üks sõna täidab sageli terve rea. Kaplinski on mittepöördeliste vormide saavutamise nimel kõvasti pingutanud, samas hoidunud pilli lõhki ajamast, kui seepärast mõni mõtte-
varjund või sõnastuse sujuvus ohverdada tuleks.

Öeldiste puudumise kiuste on sarja „Seesama meri meis kõigis” palades ole-
mas dünaamika, seda ajataval ja üldistavamal kujul. Liikuvust loovad noomenite
käändelõpud, kaas- ja määrsõnad, näiteks: „Laul / paberiks / metsapuusse / kindad /
lamba selga / villaks // sõna / tagasi / kiviks / põhja poole / veerema // vaht üle / val-
gete / hammaste / kosed / võrendikud / keerised / alla / põhjatusse / tagasi // [---]”
(lk 55). Samuti: „Uute / kivide / kasvamine / sahalehtedesse // uute / kalmistute /
kasvamine / linna taga // uute / sulgede / kasvamine / tiibadel // uute / lindude / kas-
vamine / lõokesteks su / haigest / kurgust // hääleks / hää” (lk 41).

2.1.4. Sarja „Seesama meri meis kõigis” lausuja isik

Kõige sagedamini on luuletused sina-vormis (20 palas, seega 50%),²¹ näiteks: „kodunt
ära / kõik / kelle pool / käisid” (lk 64), „küsimus / mis / küsisid / kord // vastus mis /
voolab su / täis / õhuna / liivana / ööna” (lk 74), „tahtmatagi / et / igaüks / loeks su /
pilgust / luuletuse / lõpuni” (lk 47). Samuti: „Olla / Ikaros / kukkuda / lõõskavi tiivu /
tulika- / tulle mis // vallutab / tagasi / sinu / nimetu / pärismaa // mõni väil / mõni
saar / mõni utoopia // saab / endale su / nime” (lk 46). Kohati esineb ka käskivat
kõneviisi: „sõlmi / katkenud / kinganöör // kustuta tuli // unusta / südametunnistus”
(lk 60).²²

Kui sina-vorm viitab üksikisikule, siis üldisele (perekonnale, ühiskonnale, inim-
konnale, elusolendkonnale) võiks viidata meie-vorm. Seda esineb vähem kui vara-
semas loomingus (kokku seitsmes palas, 17,5%), näiteks: „Luiged / kõrgel / [---] /

²¹ Vt Kaplinski 1977: 38, 39, 41, 44, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 56, 59, 60, 61, 64, 66, 67–68, 73, 74, 76.

²² Varases käsikirjas *da*-tegevusnimed: „sõlmida”, „kustutada”, „unustada” (EKM EKLA, f 424, m 52:3, l 27).

meile / meist üle / meist mööda” (lk 36). Samuti kogu kõikehõlmavusega: „Seesama / meri / meis / kõigis / punane / pime / soe” (lk 50).

Vahel ei pruugita lausujat üldse väljendada, näiteks: „Kahe viivu / vahel / murduv laine // künnisel / puudutamata / vaikuse / kellasüdant / laiali / lendav vaht // vanavanaia / pikad / hallid / juuksed // saba- / täht / tilana / tummas taeva- / kellas // tähetolm / vahutolm / veetolm // kahe viivu / vahel / ununev / kannatus” (lk 51). Samuti: „Öö / ümber maja / koputus / munakoorele / seest- / või / väljastpoolt // muna munas / suurem / väiksemas // unes kustuv / lävepakk / maailm / munas / tähed toas / Ott / Maarja / sõrm suus / karu kaisus // katuste kohal / Orion / mõõgaga” (lk 54). Luuletused ise on seevastu vägagi isiklikud.

Mina-vormi ei esine üheski palas kordagi.

Algselt eraldi luulekoguna kavandatud sarja „Seesama meri meis kõigis” loomisega samal ajal („Veskimõisa Mutikul, porikuu 1971”) ilmus Kaplinski arutlus mina(tuse)st kirjatükis „Laulude sünnimailt”:

Kujutleme endid otsekui mingite „mina” ümber tiirlevate maailmakestena, mille tähtsaim osa on seesama kese, „mina”. See, et oleme keerulised ja koosneme mitmest osast, ei ole meile võõras kujutelm, võõras aga on vist kujutella, et meis polegi seda keset, „mina”, mis on seespoole, eemal välismaailmast ja sellistestki inimese omadustest, nagu janu, valu, väsimus. Need tunded või kuidas neid nimetada kuuluvad meie kujutluses „mina” juurde, ei muuda aga seda „mina”. Rääkides tegevustest, väljendume nii, nagu oleks too isiksusetsentrum, too „mina” ainus ja tõeline tegija. „Ma kirjutan”, „ma näen und”, „ma luuletan”, „ma armastan”. Kui aga und näinu või luuletuse kirjutanu mõtleb hoolega tagasi, siis hajub tegijast „mina” kujutelm [---] nagu unenägu hommikul. „Mina” on luul, pettekujutelm, nagu on väitnud mitmed filosoofid Indiast Jaapanini. Võib-olla on üks luuletamise väärtusi see, et saame avastada „mina”, see on iseenda tühjuse, avaruse, vaba ruumi meis endis. Võib-olla ütleb luule meile kõige enam meie endi kohta. (Kaplinski 1976b: 116)

Kaasaegne kriitika pani Kaplinski uues laadis luules lausuja pihustumist ja lahusustumist mõningal määral tähele. Seda oli tunda juba luulekogus „Valge joon Võrumaa kohale” (Kaplinski 1972), kus meelemuutusega keelepööret kaasnenud ei olnud:

Autori kannatus pole ainult üksiku kannatus (pöördumised „minu maa”, „minu keel” jne.), ta on vabanenud mina isekusest ja sellest tuleneb, et luuletused ei mõju pealetükkivalt, vaid laotuvad tasapindselt lahti. „Kirjutatakse”, „tuntakse” võib öelda endise „kirjutan”, „tunnen” asemel. Sellest ka nii palju pilte, vaateid ja kirjeldusi, milles olulisem on kirjeldatav, mitte kirjeldaja ise. (Mihkelson 1973: 304)

Sedasama täheldati „Uute kivide kasvamise” puhul. Muidugi võidi arvustustes tuge saada Kaplinski enda eelosundatud arutlusest:

„Uute kivide kasvamine” sisaldabki valdavalt sellist luulet, milles poeedi enese isik, tema suhtumisväljendused ja hinnangud on taandunud, tungides vaid ajuti pinnale,

andes aimu sisemistest liikumistest [---]. Esikohal on inimest ümbritsev tegelikkus [---]. Igas tabatud viivus on killuke tõelust, igaüks neist sisaldab luulesõnumi, mille poeet ise on saanud ning mida ta tahab edasi anda ka lugejale. (Nagelmaa 1977: 1572)

Kuigi J. Kaplinski on „Uute kivide kasvamises” lähtunud peamiselt konkreetseist seisundest ja näidanud kompositsiooni kaudugi üht tunnetuse teed, on tunnetav isik märksa kõrvalisem kui näiteks esimestes luuletuskogudes. Tähtsam on isiku suhe ümbritsevaga, selle suhte mõtestamine. Lugeja elab sisse maailma, mille nägija-kirjeldaja püüab jääda varju. (Mihkelson 1978: 173)

Iseenesest saab lausuja pihustuda ja lahustuda mitmel moel. Kõige lihtsam ja läbi-
paistvam viis on vahetu ümbritseva kirjeldamine, sündmusele keskendumine – nagu see on tavaline jutustavas proosas. Et aga Kaplinskil kaasnesid minatuse taotlusega morfoloogilised eripärad, see toonaste arvustajate tähelepanu ei pälvinud. Süntaksile hakati tähelepanu pöörama alles kogust „Raske on kergeks saada” (Kaplinski 1982) alates, autori isiklikumaks mineku järel, kui tagasimuutust tajuti:

Luulekogu lemmikverb on „olema” ja nii see kui teisedki verbid pöörduvad üsna paindlikult ja vormirikkalt, kuigi Kaplinski on väljendanud seisukohta, et luuletuste süntaksis on ta püüdnud äärmise nominaalsuse poole, vältides verbi pöördelisi vorme, sest see kahjustavat kujundi iseseisvust, siduvat seda vägisi kirjelduse või otsustusega. (Kiin 1983: 1141)

Võimalik, et mainitud seisukohta oli Kaplinski toona väljendanud mõnel avalikul esinemisel või erasuhtluses, oma üsna arvukates kirjutistes seda avamata. Meenutab aga too kõikide eespool loetletud Kaplinski 1970. aastate luule morfoloogiliste eripäradega saavutatud kõikehõlmav väljendus väga seda, kuidas Kaplinski hiljem kirjeldab hiina luule mõju lugejale ja kuidas ta hiina luulet eestindada püüdnud.

3. Kaplinski saatesõnad Lǐ Bái luulele (1983–1985)

Algsete kavatsuste kohaselt pidi Kaplinski luulekogu „Tule tagasi helmemänd” (Kaplinski 1984) sisaldama hiina luuletaja Lǐ Bái (李白, 701–762) tõlkeidki. Neid leidub Kaplinski arhiivis kahes 1983. aastast pärit kaustikus (m 46:8, lk 66–68; m 91:1, lk 4–5, 13–17, 21–23, 31–33, 38–39, 43–77, 81–82, 92–95). Puhast masinakirjas käsikirja (ega kogu sisukorda) arhiivis ei ole, on üksnes „Saateks” kavandatud dateerimata tekst, mis hõlmab masinakirjalehti 66–72, kus Kaplinski muu hulgas peatub pikemalt teda võlnud hiina keele morfoloogiliste kategooriate väljendamise sündusetusel:

[E]esti keeles ei saa abisõnu ja abimorfeeme niimoodi ära jätta nagu seal. Hiina klassikaline luuletus on omamoodi semantiline luustik, millele lugeja-kuulaja tõlgendus liha peale kasvatab. Ning isegi kui seda luustikku oleks võimalik tõlkes edasi anda,

ei oskaks meie lugeja teda sedasi elustada. [---] Hiina värsireas õieti ei olegi verbi, seega ei ole temas kindlat väidet, kinnitust, et midagi tõepoolest toimub, veel vähem on viidatud toimumise ajale – olevikule või minevikule. [---] Hiina luulerida on nagu rida õhus hõljuvaid pilte, meie oma alati ka maa peal seisev loogiline konstruktsioon. Hiina pildirida muidugi on meie mõtlemise seisukohalt mitmetähenduslik, hajuv. Selle hajuvuse kõrval on temas aga ikka ka väga suurt täpsust. Kuigi verbidel puuduvad ajavormid, on luuletuse kirjutamise aeg ja koht enamasti kindlalt fikseeritud, hoopis rohkem kui läänemaadel nimetab hiina luuletaja nimepidi linde ja loomi. See poeetiline segu abstraktest ja konkreetsest annab hiina luulele suure osa tema võlust. (EKM EKLA, f 424, m 37:30, l 3–4)

Kogus „Tule tagasi helmemänd” jäid tõlked siiski ilmutama. Ümber tõlgitud ja täiendatud valik ilmus lõpuks Loomingu Raamatukogus „Kaneelipuu” pealkirja all (Dù Fǔ, Lǐ Bái 1985) osana kogumikust „Täiskuutaeva all. Valimik hiina ja jaapani luulet”. „Kaneelipuu” saatesõnas selgitab Kaplinski hiina keele morfoloogiliste eripärade võlu esimest korda trükkis, mis ühtlasi meenutab väga seda, kuhu suunda Kaplinski oli juba sarjas „Seesama meri meis kõigis” oma eestikeelse luule lausestust painutama hakanud:

Klassikaline Hiina luulekeel saab nimelt läbi aja, arvu ja isiku obligatoorse märkimiseta, nii et mõnel puhul võib sõna tõlkida nii impersonaalselt kui personaalselt – *wang* on nii „vaadata”, „vaadates” kui „vaadatakse”, „vaatan”, aga ka „vaadati”, „vaata” ja palju muudki. Kui vaja, saab Hiina luulekeeleski täpsustada aja, arvu ja isiku, kuid väga tihti seda ei tehta. Tulemuseks on erakordselt invariantne tekst, mis annab edasi tähenduse tuuma, jättes kõrvale kõik, mida kõrvale jätta saab. Hiinlased ise peavad seda oma vana luule invariantsust ja isegi teatavat agrammatilisust ja aloogilisust tema oluliseks eripäraks ning pole põhjust neile siin vastu vaielda. Nii olengi püüdnud tõlkes kasutada ohtralt verbist määramatumaid nominaalseid ja partitsiipkonstruktsioone nagu näiteks:

Linnuparv
kõrgelt lennanud mööda,
üksik pilv
minema hõljunud.

[---] Eesti keeles on ebamäärase ja impersonaalse väljendumise võimalusi meeldivalt palju. Nii saab näiteks pooleldi impersonaalse vormina kasutada ainsuse teist isikut:

Tõstad pea,
vaatad heledat kuud...
(Kaplinski 1985: 16–17)

Seega on Kaplinski „tähenduse tuuma” edastava „invariantse teksti” mulje saatutamiseks otsinud hiina keele sarnaseid vahendeid eesti keele piires. Ning leidnud ta neid on. Otsene matkimine ei ole morfoloogilistel põhjustel võimalik: eesti keelt on ainult osaliselt hiinapärasstatud. Sealjuures ei kattu tema võtted sageli hiina keele

vahenditega (näiteks hiina keeles endale *sina* vastetega ei osutata, vaid jäetakse lihtsalt isik grammatiliselt väljendamata).

Mõneti on Kaplinski kaldunud hiina luulekeelt siinse artikli kalkatõlgete laadseks pidamagi („hiina värsireas õieti ei olegi verbi”, „vana luule teatav agrammatilisus”). Väiteid on mahendatud („õieti”, „teatav”) ning päris tõsi see pigem ei olegi: hiina keeles ja luules on öeldised ikkagi olemas, valdavalt igas värsis, aga kuna sõnaliikidel puuduvad vormierisused ja tuletamise puhul on tavaline konversioon (otse-eelik nulltuletus), võib vahel näiteks tegusõna tõlgendada nimisõnana ja vastupidi. Samuti saaks Kaplinski esimestes Dù Fǔ luule eestindustes värsi piires lahutatud nimisõnafrasidki sageli käändelõppude lisamisega sidusate lauseliikmetena üheks lauseks liita. Nii et kohati võib Kaplinski tõlgetes olla loovat vääritimõistmistki.

Kokkuvõte

Jaan Kaplinski püüdis oma luules ületada aja, ruumi ja isikuga seotud piiratust. Eeskujuks oli talle hiina luule, kus konkreetse ja abstraktse, üksiku ja üldise loomulikkude ühendamisest võimaldab klassikaline hiina kirjakeel oma napi sõnavormistikuga. Et eesti keeles ollakse aga sunnitud öeldiste puhul alati aega ja sageli isikut (kindla kõneviisi jaatuses ja käskivas kõneviisis otse välditamatult) täpsustama, pöördus Kaplinski tegusõna mittepöördeliste vormide poole. Ta ei soovinud matkida hiinalikkust hiinalikkuse pärast, vaid eesti keele vahenditega samasugust mõju saavutada. See õnnestus tal suurepäraselt, mida võib järeltada asjaolustki, et sarja „Seesama meri meis kõigis” keelekasutus lugejates tõrkeid tekitanud ei ole. Arvustuste põhjal paistab, et pigem ei ole seda keele eripära täheleegi pandud (keskendutud on sõnumile; märgatud on vormi minimalismi, mis hästi 1970. aastate ajavaimuga haakub).

Jaan Kaplinski jättis oma luuleloomingu ning üldse ilu- ja mõttekirjandusteostes endast loomulikkuse ja sundimatuse taotlusega autori mulje, kes järskude uuenduste asemel austas omast ja harjumuspärasest väljenduslaadi. Samas sarja „Seesama meri meis kõigis” lähivaatlusel selgub, et harjumuspäratugi es ole talle võõras, lihtsalt Kaplinski eelistas kummalistki esitada tavalise pähe. Siin kirjeldada üritatud keel, selgesti eristuv omaette stiil, ei ole Kaplinskil hiina luule tõlkimisel, saati oma luule loomisel kasutatud keelekujudest ainus, aga ilmselt on see neist kõige julgem, eesti keele juurteni ulatuv – hiina keel eesti keeles. Ühtlasi näitlikustab see 華嚴 *huáyán*’i mõistmisviisi, „et igas asjas on iga teine asi”, „kõik ühes, üks kõiges”, „seesama meri meis kõigis”.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjandusinstituut projekti „Jaan Kaplinski keele- ja luuleeksperimentid” (2026/1-2/1.3) raames.

LÜHENDID

INF = infinitiivitarind; **KONV** = konverbitarind; **LÜNK** = lünkklause; **NOM** = nominalisatsioon; **NP** = nimisõnafrasa; **TÄISL** = täislause; **VAEGL** = vaeglause.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 424 – Jaan Kaplinski

KIRJANDUS

- Dù Fǔ 1969** = Tu Fu, Kaheksa sügisluuletust, 8; Päeval pärast külma toidu aega paadis kirjutatud. Tlk Jaan Kaplinski. – Noorus, nr 5, lk 69.
- Dù Fǔ 2016a** = 杜甫, 秋興八首 Qiū xìng bā shǒu, VIII. – The Poetry of Du Fu. 4. kd. (Library of Chinese Humanities.) Tlk ja koost Stephen Owen. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, lk 358, 360. <https://doi.org/10.1515/9781501501890-039>
- Dù Fǔ 2016b** = 杜甫, 小寒食舟中作 Xiǎo hán shí zhōu zhōng zuò. – The Poetry of Du Fu. 6. kd. (Library of Chinese Humanities.) Tlk ja koost Stephen Owen. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, lk 192. <https://doi.org/10.1515/9781501501890-057>
- Dù Fǔ, Lǐ Bái 1985** = Kaneelipuu. Li Bo ja Du Fu luulet. Tlk, komment Jaan Kaplinski. – Täiskuutaeva all. Valimik hiina ja jaapani luulet. Tlk, komment J. Kaplinski, Rein Raud. (Loomingu Raamatukogu, nr 10–11.) Tallinn: Perioodika, lk 5–58.
- EG 2023** = Helle Metslang, Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado, Andriela Rääbis, Ann Veismann, Eesti grammatika. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus. <https://doi.org/10.12697/EG>
- Féng, Shèngli 2018 [2015]** = 冯胜利, 汉语韵律诗体学论稿 Hànyǔ yùnlǜ shītǐxué lùn gǎo. 北京 Běijīng: 商务印书馆 Shāngwù Yīnshūguǎn.
- Féng, Shèngli 2020 [2016]**. Poetic prosody. – The Routledge Encyclopedia of the Chinese Language. Toim Chan Sin-wai. London–New York: Routledge, lk 664–684. <https://doi.org/10.4324/9781315675541>
- Kaplinski, Jaan 1965**. Jäljed allikal. (Noored autorid 1964.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1969**. Lüürika aastatuhanded. – Noorus, nr 5, lk 69–70.
- Kaplinski, Jaan 1972**. Valge joon Võrumaa kohale. 54 luuletust 1967–1968. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1973**. *Laps köhib unes; *Asjata; *Veskimõisa tunane; *Lugesin; *Pühkides; *Kui maalid; *Tõnisepäeval; *Kõige eest; *Villa-; *Igatsus mereröövliks. – Looming, nr 3, lk 403–408.
- Kaplinski, Jaan 1974**. *Merivälja – luule lähedal või kaugel. – Looming, nr 9, lk 1414.
- Kaplinski, Jaan 1976a**. Seesama meri meis kõigis [*Ühe maailma; *Külm päike; *Seesama; *Lendkala; *Sipelgarada; *Ligimestest; *Jäämõõgaga; *Tuulevaikus; *Sina kerge-; *Leiva-ahi]. – Looming, nr 6, lk 932–939.
- Kaplinski, Jaan 1976b**. Laulude sünnimailt. – Teose sünn. Koost Endel Priidel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 108–117.
- Kaplinski, Jaan 1977**. Uute kivide kasvamine. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1982**. Raske on kergeks saada. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1984**. Tule tagasi helmemänd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1985**. Saateks. – Kaneelipuu. Li Bo ja Du Fu luulet. Tlk, komment Jaan Kaplinski. – Täiskuutaeva all. Valimik hiina ja jaapani luulet. Tlk, komment J. Kaplinski, Rein Raud. (Loomingu Raamatukogu, nr 10–11.) Tallinn: Perioodika, lk 7–17.
- Kaplinski, Jaan 2000**. Kirjutatud. Valitud luuletused. [Tallinn]: Varrak.

- Kiin, Sirje 1983. *All you need is love*. – Looming, nr 8, lk 1138–1141.
- Krull, Hasso 2000. Ei ole sirget joont. Kaplinski luule kolmel teljel. – Jaan Kaplinski, Kirjutatud. Valitud luuletused. [Tallinn]: Varrak, lk 927–943.
- Kurs, Ott 2014. Pent Nurmekunna elust ja tööst. – Pent Nurmekund – keeletark ja õpetaja. Koost O. Kurs. [Tallinn]: Eesti Keele Sihtasutus, lk 15–178.
- Liu, Meichun 2015. Tense and aspect in Mandarin Chinese. – The Oxford Handbook of Chinese Linguistics. (Oxford Handbooks.) Toim William S-Y. Wang, Chaofen Sun. Oxford–New York: Oxford University Press, lk 274–289.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199856336.013.0070>
- Mekas, Jonas 1967. Pavieniai žodžiai. Chicago: Algimanto Mackaus Vardo Knygų Leidimo Fondas.
- Mihkelson, Ene 1973. Vastandumine. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 304–305.
- Mihkelson, Ene 1978. Tiivajälg piirmere pinnal. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 172–173.
- Nagelmaa, Silvia 1977. Kahest raamatust ja rohkemgi. – Looming, nr 9, lk 1570–1573.
- Norman, Jerry 2008 [1988] = 罗杰瑞 Luó Jiérui, 汉语 Hànyǔ = Chinese. (西方语言学与应用语言学视野. 西方语言学视野. Xīfāng yǔyánxué yǔ yìngyòng yǔyánxué shìyě. Xīfāng yǔyánxué shìyě.) 北京 Běijīng: 世界图书出版公司 Shìjiè Túshū Chūbǎn Gōngsī. [Esmatr Cambridge: Cambridge University Press.]
- Salumets, Thomas 2016. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski. Tlk Kersti Unt. Tallinn: Varrak.
- Zhōu, Shēngyà 2018 = 周生亚, 汉语词类史稿 Hànyǔ cílèi shǐ gǎo. (国家哲学社会科学成果文库. Guójiā zhéxué shèhuì kēxué chéngguǒ wénkù.) 北京 Běijīng: 中国人民大学出版社 Zhōngguó Rénmín Dàxué Chūbǎnshè.
- Trubon, Terje 1991. Ida peegeldusi Jaan Kaplinski luules. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 272–282.
- Väljataga, Märt 1991. Kõigest eimidagi. Intervjuu Jaan Kaplinskiga. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 39–41.

Jaanus Valk (sünd 1973), MA, võrdleva kirjandusteaduse nooremteadur-doktorant; Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjandusinstituut (Kohtu 6/1, 10130 Tallinn), jaanus@instlit.ee; Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituut (Ülikooli 16, 51003 Tartu), jaanus.valk@ut.ee

Jaan Kaplinski's *The Same Sea in Us All*: Chinese in Estonian

Keywords: syntax, non-finite constructions, tense and aspect, person, poetry translation, Dù Fǔ

Estonian poet and thinker Jaan Kaplinski (1941–2021) felt a close affinity with Chinese culture throughout his life. He began studying Chinese in 1966, started translating classical Chinese poetry into Estonian by himself, and published his first translations of Dù Fǔ 杜甫 in 1969. These translations are written in free verse, consisting of phrases that do not tend to form full clauses. Although not a fixed form, one can identify this type of free verse in Kaplinski's own original poetry as well.

This article discusses Kaplinski's poetry series *Seesama meri meis kõigis* ("The Same Sea in Us All"), written in 1970–1972 and published in the collection *Uute kivide kasvamine* ("New Stones Growing") in 1977. A comparison of the typewritten manuscripts and pencil corrections shows that the choice of verb forms was a central concern for Kaplinski. When divided into primary (that is, clause-level) independent constituents, the forty poems in the series comprise 201 such units (that is, an average of five per poem). In descending order of frequency, these are: 1) elliptical clauses, 103 (51%); 2) noun phrases, 46 (23%); 3) full clauses (simple sentences, independent clauses of compound and complex sentences), 26 (13%); 4) infinitive constructions, 12 (6%); 5) nominalizations, 8 (4%); 6) minor sentences, 4 (2%); 7) independent verbal constructions, 2 (1%). Thus, only one eighth are full clauses, whereas all the other types of constituents share an avoidance of finite verb forms.

The article argues that the Chinese model was compelling for Kaplinski: he incorporated some of its features even into his Estonian in order to avoid restrictive morphological meanings (tense, person, number) and achieve a broader poetical sense. At the same time this strategy exemplifies the Huáyán 華嚴 way of understanding that "in every thing there is every other thing", "all in one, one in all", and "the same sea in us all".

Jaanus Valk (b. 1973), MA, Junior Research Fellow and Doctoral Student in comparative literature; Under and Tuglas Literary Institute of the Estonian Academy of Sciences (6/1 Kohtu Street, 10130 Tallinn), jaanus@instlit.ee; University of Tartu, Institute of Cultural Research (16 Ülikooli Street, 51003 Tartu), jaanus.valk@ut.ee